

Erik Jørgen Hansen

Ungdomsuddannelserne – et uløseligt problem?

Ungdomsuddannelserne er som helhed tillagt opgaver i samfundet, som kalder på en smidig uddannelsesstruktur og en samlet planlægning. Netop fraværet af de to dimensioner karakteriserer ikke desto mindre ungdomsuddannelserne, hvis krise derfor tiltager i styrke og sætter systemets troværdighed på spil. Lighedsmålsætningen fører en skyggetilværelse, og fejlkvalificering er det altdominerende problem. Denne situation forklares som et resultat af den konkrete udformning af styresystemet. Den faktiske dimensionering af ungdomsuddannelserne opstår som summen af kortsigtede beslutninger på systemets mikroniveau, fordi de langsigtede interesseudsættelser på makroniveauet er for uoverstigelige. Der spås ingen ændringer heri, men alligevel et opbrud i kvalifikationsprofilen med ukendt retning.

Vort uddannelsespolitiske problem par excellence

Ungdomsuddannelserne, de uddannelser, der fortrinsvis henvender sig til de 16-19-årige, indtager fortsat en sikker førsteplads blandt uddannelsessystemets problemområder. Trods mere end et kvart århundredes reformdiskussioner og mere eller mindre radikale forslag til strukturændringer er den egentlige kerne i disse uddannelsers struktur den samme som for hundrede år siden. Den opgave i samfundet, som er tillagt disse uddannelser, har da heller ikke ændret sig. Deres opgave er stadig at kvalificere ungdommen til at indtræde i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Uddannelsessystemet for 16-19-årige skal producere lige præcis den mængde unge med erhvervsfaglige kvalifikationer og lige netop det antal med gymnasiale kvalifikationer, som der er brug for i beskæftigelsesstrukturen. Plus det rette antal uden nogen af disse kvalifikationer.

I et statisk samfund er dette i princippet ukompliceret. Da en sådan samfundstype ikke har eksisteret i mands minde, er opgaven imidlertid mere indviklet. Den samlede kvalifikationsprofil i ungdomsuddannelserne skal nemlig til enhver tid svare til en fremtidig beskæftigelsesstruktur, der er delvis ukendt og i hvert fald anderledes end nutidens. Oven i købet skal kvalifikationsprofilen ikke svare helt nøjagtigt til den fremtidige beskæftigelsesstruktur, men kun til den del, der vil få ledige pladser.

Denne problemstilling kalder på en smidig uddannelsesstruktur og en samlet planlægning. Netop fraværet af disse dimensioner karakteriserer ikke desto mindre uddannelserne for 16-19-årige. En simpel funktionsanalytisk tilgang bringer derfor ingen klarhed over, hvorfor ungdomsuddannelsessystemet er splittet, ukoordineret og delvis upåvirket af samfundets samlede kvalifikationskrav. Ad denne vej skabes heller ingen indsigt i, hvordan systemet kan tænkes at udvikle sig i fremtiden. Uddannelsessystemet for de 16-19-årige lader sig kun forstå ud fra den tilgangsvinkel, at dette uddannelsesområde delvis – omend ret uigennemskueligt – afspejler interesseudsættelserne på det samlede arbejdsmarked, og i sidste instans klasseudsættelserne.

En sådan erkendelse fører dog ikke til, at nogen simpel klasseanalyse kan forklare

Erik Jørgen Hansen

Ungdomsuddannelserne – et uløseligt problem?

Ungdomsuddannelserne er som helhed tillagt opgaver i samfundet, som kalder på en smidig uddannelsesstruktur og en samlet planlægning. Netop fraværet af de to dimensioner karakteriserer ikke desto mindre ungdomsuddannelserne, hvis krise derfor tiltager i styrke og sætter systemets troværdighed på spil. Lighedsmålsætningen fører en skyggetilværelse, og fejlkvalificering er det altdominerende problem. Denne situation forklares som et resultat af den konkrete udformning af styresystemet. Den faktiske dimensionering af ungdomsuddannelserne opstår som summen af kortsigtede beslutninger på systemets mikroniveau, fordi de langsigtede interesseudsættelser på makroniveauet er for uoverstigelige. Der spås ingen ændringer heri, men alligevel et opbrud i kvalifikationsprofilen med ukendt retning.

Vort uddannelsespolitiske problem par excellence

Ungdomsuddannelserne, de uddannelser, der fortrinsvis henvender sig til de 16-19-årige, indtager fortsat en sikker førsteplads blandt uddannelsessystemets problemområder. Trods mere end et kvart århundredes reformdiskussioner og mere eller mindre radikale forslag til strukturændringer er den egentlige kerne i disse uddannelsers struktur den samme som for hundrede år siden. Den opgave i samfundet, som er tillagt disse uddannelser, har da heller ikke ændret sig. Deres opgave er stadig at kvalificere ungdommen til at indtræde i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Uddannelsessystemet for 16-19-årige skal producere lige præcis den mængde unge med erhvervsfaglige kvalifikationer og lige netop det antal med gymnasiale kvalifikationer, som der er brug for i beskæftigelsesstrukturen. Plus det rette antal uden nogen af disse kvalifikationer.

I et statisk samfund er dette i princippet ukompliceret. Da en sådan samfundstype ikke har eksisteret i mands minde, er opgaven imidlertid mere indviklet. Den samlede kvalifikationsprofil i ungdomsuddannelserne skal nemlig til enhver tid svare til en fremtidig beskæftigelsesstruktur, der er delvis ukendt og i hvert fald anderledes end nutidens. Oven i købet skal kvalifikationsprofilen ikke svare helt nøjagtigt til den fremtidige beskæftigelsesstruktur, men kun til den del, der vil få ledige pladser.

Denne problemstilling kalder på en smidig uddannelsesstruktur og en samlet planlægning. Netop fraværet af disse dimensioner karakteriserer ikke desto mindre uddannelserne for 16-19-årige. En simpel funktionsanalytisk tilgang bringer derfor ingen klarhed over, hvorfor ungdomsuddannelsessystemet er splittet, ukoordineret og delvis upåvirket af samfundets samlede kvalifikationskrav. Ad denne vej skabes heller ingen indsigt i, hvordan systemet kan tænkes at udvikle sig i fremtiden. Uddannelsessystemet for de 16-19-årige lader sig kun forstå ud fra den tilgangsvinkel, at dette uddannelsesområde delvis – omend ret uigennemskueligt – afspejler interesseudsættelserne på det samlede arbejdsmarked, og i sidste instans klasseudsættelserne.

En sådan erkendelse fører dog ikke til, at nogen simpel klasseanalyse kan forklare

krisen i ungdomsuddannelserne, endsige forklare at krisen tiltager i styrke og formodentlig vil vedblive hermed. Hertil er der for mange aktører på for mange planer i kampen om dette uddannelsesområdes struktur og indhold. Dette sammensurium af aktører bevirker også, at krisen optræder i skiftende forklædninger og manifesterer sig i de mest uventede paradokser. I disse år er det mest bemærkelsesværdige paradoks, at ungdomsuddannelsernes brugbarhed er større end nogensinde, målt ud fra den samlede uddannelsessøgning, og mindre end nogensinde, målt ud fra disse uddannelsers beskæftigelsesmæssige anvendelighed – uafhængigt af det samlede beskæftigelsesomfang.

Samtidig og som følge heraf har krisen medført et delvist sammenbrud for traditionelle uddannelsespolitiske målsætninger som lighedsmålsætningen og næsten udryddet enhver langsigtet uddannelsespolitisk tænkning i Socialdemokratiet og hos den politiske venstrefløj.

Jeg vil i det følgende forsøge en lidt mere præcis indkredsning af disse problemstillinger med det sigte at give et grundlag for et bud på den fremtidige udvikling.

Presset på ungdomsuddannelserne¹

Betegnelsen uddannelseseksplosion anvendes ofte om 1960ernes kraftige udbygning af de videregående uddannelser. Med lige så stor – om ikke større – berettigelse kan betegnelsen bruges til at karakterisere udviklingen inden for ungdomsuddannelserne. For tredive år siden var der således ca. 60 pct. af en årgang, som *ikke* i ungdomsårene påbegyndte en studiekompetencegivende eller erhvervskompetencegivende uddannelse. I begyndelsen af 1980'erne var denne andel faldet til omkring 18 pct. Denne store vækst i uddannelsessøgningen fandt sted i løbet af forholdsvis få år. "Restgruppen", her forstået som den andel af en årgang, der ikke *påbegynder* enten en studiekompetencegivende eller en erhvervskompetencegivende uddannelse i ungdomsårene, lå nemlig fra midten af 1940'erne til slutningen af 1950'erne konstant omkring de 60 pct. Herefter faldt den i løbet af perioden 1957 til 1965 til ca. 30 pct. Dette fald skyldtes langt overvejende en kraftig vækst i lærlingeuddannelserne. Væksten i ungdommens samlede uddannelsessøgning fortsatte fra midten af 1960'erne, men nu med en langt mindre stigningstakt. Fra dette tidspunkt og frem til midten af 1970'erne faldt restgruppen i ovennævnte betydning således fra ca. 30 pct. til ca. 22 pct. I denne periode var det imidlertid søgningen til de studieforberedende uddannelser, der steg, mens søgningen til de erhvervsfaglige uddannelser faldt til under niveauet fra 1940'erne og 1950'erne.

Siden midten af 1970'erne har der igen fundet en kraftig vækst sted i ungdommens uddannelsessøgning, men nu ikke længere alene i søgningen til de gymnasiale uddannelser, men også til de erhvervsfaglige uddannelser. Et indtryk af væksten kan fås af tabel 1, der viser den uddannelsesmæssige placering for en årgang unge godt ét år efter grundskolen omkring midten af 1970'erne og ved begyndelsen af 1980'erne.

Tabel 1.

Uddannelsesplacering godt ét år efter grundskolen.

	Afgangstår	
	1973/74	1980/81
	<i>pct.</i>	<i>pct.</i>
Under erhvervsfaglig uddannelse	27	33
Fuldført erhvervsfaglig basisuddannelse	8	13
Under gymnasial uddannelse	25	31
Uddannelse ikke påbegyndt	37	19
Uddannelse afbrudt	3	4
I alt	100	100

Anm.: Afrundede tal.

Kilder: Hansen m.fl., 1983 og Statistiske Efterretninger. Uddannelse og Kultur, 1985:4.

Der har været vækst i begge typer af ungdomsuddannelser – både de studieforberedende og de erhvervsforberedende. Stærkest har væksten været inden for de erhvervsfaglige uddannelser, 11 procentpoint fra 1975 til 1982 mod 6 procentpoint ved de gymnasiale uddannelser. Tallene for restgruppen – uddannelse ikke påbegyndt – i denne tabel er ikke umiddelbart sammenlignelige med de tidligere refererede tal, da det her drejer sig om situationen "kun" godt ét år efter grundskolen.

Samtidig med denne vækst på ungdomsuddannelsernes indgangstrin har man imidlertid måttet konstatere et stigende frafald under uddannelsesforløbet. Det er således henved hver tiende af alle unge i hver årgang, som påbegynder en efg-uddannelse uden at fuldføre. Endvidere er det godt 6 pct. af en hel ungdomsårgang, der ganske vist gennemfører en studieforberedende uddannelse, men derefter ikke – i hvert fald ikke umiddelbart – finder videre anvendelse for denne inden for uddannelsessystemet.

Udviklingen i uddannelsesmønsteret synes derfor i store træk at kunne karakteriseres ved to næsten uforenelige tendenser, nemlig dels en hidtil uset vækst på ungdomsuddannelsernes indgangstrin, dels en samtidig opbremsning i de overbygningsuddannelser, der giver den endelige erhvervskompetence. Alt i alt resulterer dette i, at omkring 40 pct. af en ungdomsårgang ikke fuldfører en erhvervskompetencegivende uddannelse.

Det ser ud til, at specielt efg's basisår og gymnasiet er blevet institutioner i samfundet, der for en periode medvirker til at begrænse stigningen i den omfattende ungdomsarbejdsløshed. Imidlertid slår på samme tid arbejdsmarkedets behov for mindre nytilgang af videre uddannet arbejdskraft i forhold til den mængde, som uddannelsessektoren kan producere, ind i uddannelsessystemet. Derfor vokser antallet af pladser ved de erhvervskompetencegivende afslutningsuddannelser *ikke* i takt med væksten på ungdomsuddannelsernes indgangstrin.

Væksten på dette indgangstrin må dog også forstås som et resultat af den lighedspolitik, der har stræbt efter udligning af de sociale forskelle i uddannelsessøgningen

netop ved hjælp af en udbygning af kapaciteten i ungdomsuddannelserne. Denne politik, der gennem flere årtier har koncentreret sig alene om tilgangen til de gymnasiale uddannelser, har haft succes – men begrænset. Successen består i, at de ufaglærte arbejdere nu får henvend hver syvende af deres børn i gymnasium eller HF mod hver halvtredssindstyvende for 20 år siden. Dette kan aflæses af tabel 2, der, selv om opgørelsesmetoderne ganske vist ikke i alle detaljer er de samme gennem tiden, afspejler de store træk i udviklingen.

Tabel 2.

Skøn over væksten i gymnasiesøgningen blandt "toplagets" børn og blandt børn af ufaglærte arbejdere. Afrundede tal.

År	Børn fra "toplaget"	Børn af ufaglærte arbejdere	Alle børn
	<i>pct.</i>	<i>pct.</i>	<i>pct.</i>
1965	56	2	11
1971	54 (65)	5 (9)	17 (24)
1974	55-64	10	23
1982	60-66	14	31

Anm.: "Toplaget" i 1965 og 1971 = socialgruppe I (Socialforskningsinstituttets inddeling).

1974 og 1982 = selvstændige I og funktionærer I (Danmarks Statistiks inddeling). I 1965 og 1971 er det gymnasietilgangen og i 1974 og 1982 tilgangen til almen gymnasial uddannelse altså inkl. HF. For 1971 inkluderer tallene i parentes HF.

Kilder: Hansen, 1968, 1982; Statistiske Efterretninger 1985.

Denne tabel afslører også de problematiske sider af successen. Gymnasieudbygningen siden midten af 1960'erne har givet plads til en tredobling af den samlede gymnasiefrekvens – fra omkring 10 pct. til ca. 30 pct. af en årgang unge – samtidig med at "toplagets" børn har fastholdt, med opadgående tendens, deres meget høje gymnasiefrekvens. Forskellene i gymnasiesøgning mellem børn fra yderpunkterne i den sociale klassedeling er derfor fortsat voldsomme.

Efterspørgselsmodellens sammenbrud

At lighed er umuligt at skabe alene gennem vækst er velkendt fra mange andre samfundsfænomener end lige netop uddannelsessøgningen, for eksempel fordelingen af indkomsterne. Hvad der opnås gennem vækst er som regel et højere gennemsnit med nogenlunde bevarelse af stabiliteten i de relative forskelle. Udviklingen i de sociale forskelle i søgningen til de gymnasiale uddannelser er således ikke overraskende. Alligevel bidrager denne udvikling til at fjerne fundamentet for den tidligere meget dominerende interesse for den sociale rekruttering til gymnasiet. Det tydeliggøres, at denne interesse på det politiske plan til syvende og sidst er udsprunget af kampen om

fordelingen af magten i samfundet. Som det blev udtrykt i en udvalgsbetænkning for knap 25 år siden:

”... det er i høj grad en samfundsinteresse, at personer udgaaede fra de forskellige befolkningsgrupper får adgang til at udøve de forskellige samfundsvigtige funktioner, som er forbeholdt personer, der har gennemgået en højere uddannelse” (Betænkning nr. 275, 1961).

Nu er studentereksamen imidlertid ikke længere en garanti for højere uddannelse, og højere uddannelse fører i lige så mange tilfælde til arbejdsløshed som til de ”samfundsvigtige funktioner”, der indgik i den ovennævnte betænkningens tankeverden. Den næsten blinde udbygning af den gymnasiale del af ungdomsuddannelserne har nemlig, sammenholdt med opbremsningen i velfærdsstatens udbygning, ført til, at spørgsmålet om den sociale rekruttering ikke fornemmes som 1980ernes uddannelsespolitiske problem. Det gør derimod fejlkvalificeringen af ungdommen i forhold til de sandsynlige beskæftigelsesmuligheder. En fejlkvalificering, hvis mere detaljerede facetter er, at den især vil ramme kvinderne, dels fordi det først og fremmest er dem, der har udnyttet den frie adgang til gymnasiet, dels fordi de har brugt den gymnasiale baggrund til videreuddannelse i lige akkurat de beskæftigelsestruede sociale, sundhedsmæssige og pædagogiske fag.

Hermed stadfæstes den endelige fallit for 1960ernes fremherskende planlægningsfilosofi på uddannelsesområdet, nemlig at man skulle udbygge og fagligt profilere den teoretiske del af uddannelsessystemet i takt med og i overensstemmelse med ungdommens efterspørgsel. En filosofi, der i den internationale planlægningslitteratur går under betegnelsen ”social demand approach”. Tankegangen var, dels at ungdommen ville anlægge personlige økonomiske overvejelser, der sikrede at de rettede deres uddannelsesønsker mod studier, der var samfundsmæssigt brug for og derfor kunne give de unge en rimelig eller ligefrem høj indkomst, dels at samfundet til en vis grad kunne udvikle beskæftigelsesmuligheder i overensstemmelse med de kvalifikationer, som via uddannelsessystemet blev til rådighed.

Når dette synspunkt slog fejl, skyldtes det blandt andet, at man tilsyneladende dels har set bort fra uddannelsessektorens meget lange produktionstider, dels har bygget på den urealistiske – og ikke sociologisk funderede – antagelse, at uddannelsesvalg er et resultat af en privat økonomisk kalkule, og ikke først og fremmest et resultat af et samspil mellem opvækstmiljø og uddannelsessystemets struktur og indholdsmæssige opbygning, herunder hvor reelt åbne de forskellige kanaler i systemet er.

De højere uddannelser måtte da også fra begyndelsen af 1970erne skifte til den såkaldte ”manpower approach”. Det betyder, at man ved udbygningen af de forskellige uddannelsesinstitutioner og deres forskellige fag skal lægge overordentlig stor vægt på de forventede fremtidige beskæftigelsesmuligheder for kandidater fra de forskellige fag.

I virkeligheden har dette synspunkt også til enhver tid ligget bag den politik, der er ført for den del af ungdomsuddannelserne, som udgøres af lærlinge- og efg-uddannelserne. Synspunktet har imidlertid aldrig fået lov til at komme op til overfladen, når det gælder den kvalifikationsprofil, som dannes af ungdomsuddannelserne i deres helhed.

At lighedsmålsætningen nu fører en skyggetilværelse, generer dog næppe flertallet af ungdommen. Fejlkvalificeringen føles på sit abstrakte plan formodentlig heller ikke faretruende for den enkelte. På det konkrete plan trues derimod hele troværdigheden af ungdomsuddannelsessystemet, fordi de unge kastes rundt i systemet, uden at det resulterer i en synlig forbedring af deres fremtidsudsigter. Omkring 10 pct. af en årgang havner således allerede i 16-19 års alderen i et – set ud fra et erhvervskvalificerende synspunkt – perspektivløst uddannelsesforløb. De opbevares blot i systemet i ét til tre år. Arbejdsmarkedsudsigterne for de unge, der alene har en gymnasial uddannelse eller efg's basisår bag sig, er nemlig ikke væsentlig bedre end arbejdsmarkedsudsigterne for de unge, der går direkte fra folkeskolen og ud på arbejdsmarkedet. De unge forsøger derfor at forbedre chancerne gennem dobbeltuddannelse, nemlig gentagelse af et uddannelsesstrin på samme niveau. Denne tendens til dobbeltuddannelse er specielt udbredt ved de ikke videregående social- og sundhedsuddannelser samt ved den højere handelseksamen, men kan også spores som et voksende fænomen ved efg- og lærlingeuddannelserne.

Hvem styrer elevstrømmene?

Afbrudte uddannelser og dobbeltuddannelser er eksempler på fænomener, der – også i ungdommens øjne – må føre ungdomsuddannelsessystemet mod en legitimitetskrise, som det er påpeget tidligere i dette tidsskrift (Christensen, 1983). En sådan trussel skulle, sammen med krisen for lighedsmålsætningen og behovet for en gennemgribende ændring af den samlede kvalifikationsprofil, være tilstrækkeligt voldsomme impulser til igangsættelse af endda meget radikale politiske reformbestrebelse. Hvad er da forklaringen på, at sådanne tiltag end ikke anes i horisonten?

Den umiddelbare forklaring må søges i angsten for følgerne af et opgør med ungdomsuddannelsernes faktiske styresystem, selv om dette system i sin konkrete udformning synes direkte indrettet på at uddybe og forværre de ovenfor skildrede krisetendenser.

Den faktiske styring af elevstrømmene er nemlig i ungdomsuddannelsessystemet delt i en markedsstyret del og en pædagogisk styret del, der på ingen måde er koordinerede. Markedet får alene lov til at styre den del, som pædagogerne ikke allerede styrer. Denne styring foregår på et samfundsmæssigt mikroniveau, og det samlede resultat fremstår som summen af atomistiske beslutninger, nemlig de enkelte læreres beslutninger om de enkelte elevers videre gang i uddannelsessystemet og de enkelte arbejdsgivers beslutning om antagelse af lærlinge, elever eller praktikanter. Dette styresystem synes i sig selv at være tilstrækkelig forklaring på, at lærlingenes andel af en årgang unge har bevæget sig op og ned i dette århundrede, mens gymnasieelevernes andel kun har bevæget sig én vej, nemlig opad.

Betragter vi lidt mere detaljeret dette centrale led i forklaringen på ungdomsuddannelsernes krise, er et naturligt udgangspunkt egnethedsbedømmelsen til gymnasiet. Det er denne bedømmelse, der fordeler eleverne efter folkeskolen på henholdsvis erhvervsuddannelser og gymnasiale uddannelser. Som Administrationsdepartementet i sin gennemgang af de fortsatte skoleuddannelser har peget på, synes gymnasiet her indirekte på forhånd at være favoriseret, nemlig derved:

"At denne egnethedsvurdering af forældrene og eleverne opfattes som en selektion af de dygtigste elever, hvorfor interessen, der omfatter denne vurdering kan siges at svare omtrent til den betydning, man tidligere tillagde egnethedsbedømmelsen med hensyn til mellemskolen og sidenhen realafdelingen. Skolen skal kun afgive en egnethedsbedømmelse, hvis forældrene eller eleven udbeder sig en sådan. Der vil ligge implicit i egnethedsbedømmelsen en opfordring til at opnå en sådan "blåstempling", hvis man tror, man kan opnå den. Tilsvarende vil der ligge en opfordring til at gå i gymnasiet, hvis man har fået en sådan egnethedsvurdering, da den jo ikke har anden funktion" (Administrationsdepartementet, 1980).

Hermed er dog ikke forklaret, hvorfor egnethedsbedømmelsen har medført, at en konstant stigende andel af ungdommen er blevet placeret i gymnasiet. En forklaring ligger da heller ikke lige for. Det synes nemlig indlysende, at når knap 5 pct. af en årgang kom i gymnasiet i 1947, skyldtes dette lave tal ikke mangel på lyst og evner, og når man i dag kan føre omkring 30 pct. ind i de almen-gymnasiale uddannelser – et tal langt over, hvad man kunne forestille sig for 40 år siden – skyldes dette næppe en stigning i andelen med lyst og evner (Hansen, 1982).

Forklaringen må søges i de kriterier, der bevidst eller ubevidst bruges ved bedømmelsen af egnethed for at gå fra et trin til det næste i uddannelsessystemet. Hvordan disse kriterier i praksis måtte have ændret sig foreligger ikke belyst. Derimod kan det konstateres, at stigningen i andelen af unge med studentereksamen indtil begyndelsen af 1960'erne alene kan henføres til stigningen i den andel af de unge, der kom ind på det gymnasieforberedende trin – det vil dengang sige mellemskolen. Uanset hvor meget antallet af elever i mellemskolen steg i første halvdel af dette århundrede, førte man ca. hver femte videre til gymnasiet, som det fremgår af tabel 3. Siden begyndelsen af 1960'erne må stigningen i andelen af unge med studentereksamen imidlertid

Tabel 3.

Selektionsprocenten fra de gymnasieforberedende til de gymnasiale uddannelser i dette århundrede.

<i>Tidspunkt</i>	<i>pct.</i>
1915 – 1960	20-23
↓ ↓ (1918 – 1963)	
1965 → 1969	33
1970 → 1974	42
1979 → 1982	43

Anm.: Procenttallene er udregnet som antal studentereksaminer i procent af antallet af mellemskoleeksaminer 3 år før (perioden indtil 1963) eller i procent af antal elever ved begyndelsen af 2. real 4 år før (de følgende to procenttal) eller i procent af folkeskoleelever med afgangsprøve i gymnasierelevante fag 3 år før (det sidste procenttal). Tallene viser således, hvor stor en procentdel af eleverne på de skoletrin, der kan føre til gymnasiet, som rent faktisk kom der.

Kilde: Hansen (1982).

forklares *både* ved stigningen i tilgangen til det gymnasieforberedende trin (fra dette tidspunkt reallinien) og ved stigningen i overgangsfrekvensen til gymnasiet. Den sidstnævnte frekvens steg fra godt 20 pct. omkring 1960 til godt 40 pct. i midten af 1970'erne. Sat på spidsen er beslutningen om den konstant stigende tilgang til gymnasiet altså truffet som summen af tusinder af enkeltbeslutninger i folkeskolen, hvor grundlaget for beslutningerne alene har været svært gennemskuelige egnethedsvurderinger².

Som udvælgelsesgrundlag for de erhvervsmæssige ungdomsuddannelser blev herefter tilbage en stadig faldende procent af en ungdomsårgang, men en antalsmæssigt svingende mængde som et selvfølgelig resultat af bølgebevægelserne i fødselstallet. Netop det absolutte antal, der står til rådighed som udvælgelsesgrundlag ved indgangen til lærlingeuddannelserne, har været afgørende for, hvor stor en procentdel, der faktisk opnåede en sådan uddannelse. Her er jo ikke i første omgang tale om nogen egnethedsvurdering med dennes indbyggede tendens til at operere med andele i en normalfordeling, men derimod om beskæftigelsesmæssige overvejelser. Arbejdsmarkedskommissionen af 1949 udtrykte dette på følgende vis: "Det er således en forudsætning for tilvejebringelse af den rette lærlingetilgang til et fag, at man har et vist begrundet skøn over beskæftigelsesforholdene inden for faget en vis årrække frem i tiden". Denne forudsætning kneb det med allerede dengang, og kommissionen måtte videre konstatere:

"Det fremgår således af de forhandlinger, kommissionen har ført med de enkelte fag vedrørende disses tilgang af unge, at fagene ikke skønner, at en forøget tilgang vil komme af sig selv, idet de enkelte virksomheders lærlingeantagelse ikke bestemmes af fagets behov på længere sigt, men foretages ud fra mere *kortsigtede* og individuelle synspunkter, hvor vanskeligheder, ansvar og besvær ved oplæringen ofte vejer uforholdsmæssigt tungt" (Betænkning nr. 143, 1956).

Vor tids efg-uddannelser må blandt andet ses som et forsøg på at tilgodese de langsigtede behov for kvalifikationer i erhvervslivet og undgå de kortsigtede overvejelser. Dette problem blev imidlertid ikke løst i efg-uddannelsernes faktiske udformning i og med, at efg-uddannelsen ikke kan færdiggøres uden den praktik, som først kommer igang når en aftale mellem en arbejdsgiver og en elev er indgået. Den faktiske dimensionering af lærlinge- og efg-uddannelserne i deres helhed opstår således fortsat hovedsagelig som et resultat af en atomistisk beslutningsproces.

Kampen om relationerne i produktionen

Den oven for skildrede faktiske styring af ungdomsuddannelsernes differentierede kapacitetsmæssige udvikling er som tidligere berørt resulteret i, at dette system i sin helhed er blevet mindre og mindre egnet til at opfylde essentielle samfundsmæssige behov. I hvert fald sådan som disse behov formuleres på det samfundsmæssige makroniveau i form af krav om en mere teknisk orienteret kvalifikationsprofil og – fremført med mindre styrke – en fortsat udligning af de sociale forskelle i uddannelsessøgningen.

Jeg har tidligere opstillet en model, der synes brugbar til at forklare, hvorfor disse tilsyneladende nødvendige krav fra makrostrukturen ikke slår igennem i uddannelses-

systemet (Hansen, 1978). Kernen i denne model er en identifikation af aktørerne i forhandlings- eller magtspillet omkring ungdomsuddannelserne. Jeg identificerede "aktører" på tre niveauer, nemlig et makro-strukturelt niveau, et centralt formidlingsniveau og et mikrostrukturelt niveau. På det første niveau finder vi først og fremmest det store erhvervsliv, småborgerskabet og arbejderklassen og hermed de modsætninger i produktionen, der skaber klasse modsætningerne. På det næste niveau finder vi de aktører, der formulerer og/eller omformulerer de objektive modsætninger fra det første niveau, det vil især sige aktører som erhvervsorganisationerne, politikerne og centraladministrationen. På mikroniveauet finder vi først og fremmest de enkelte små virksomheder, folkeskolens og gymnasieskolens lærere og deres respektive organisationer.

Ved hjælp af denne konfliktorienterede makromodel kunne det sandsynliggøres, at interesse modsætningerne på det makrostrukturelle niveau og det centrale formidlingsniveau var af en sådan karakter og styrke, at parterne med de modstridende interesser kunne holde hinanden i skak med det resultat, at enhver gennemgribende ændring af uddannelsessystemet var blokeret.

Indholdet i disse interesse modsætninger er på ingen måde fuldstændigt belyst. Essensen synes dog helt klart at være en kamp om relationerne i produktionen, både de aflønningsmæssige og de i videre forstand magtmæssige. Opretholdelsen af disse relationer kræver kontrol over rekrutteringen til de forskellige positioner i produktionen og dermed som en selvfølge kontrol over erhvervskvalificeringen. I en nylig udkommen bog er et afgørende element i disse modsætninger grundigt belyst, nemlig konflikten mellem faglærte og ufaglærte arbejdere om erhvervsuddannelserne (Christensen, 1985). Her skildres blandt andet, hvordan efg-uddannelserne ikke kom til at indfri de ufaglærtes forhåbninger. Forfatteren konkluderer herom:

"Det skyldes, at en række af de faglærte forbund i omstrukturingsprocessen af uddannelserne har forsøgt at fastholde træk fra den traditionelle mesterlære og udvande udmøntningen af de nye principper, de ufaglærte lagde så stor vægt på. Dette har imidlertid kun kunnet ske, fordi mange arbejdsgivere har haft sammenfaldende interesser med de faglærte arbejdere og har presset dem bort fra de oprindelige efg-ideer. Netop fordi sammenholdet i fagbevægelsen ikke har været tilstrækkeligt stort, og man ikke har haft en fælles erhvervsuddannelsespolitik, har arbejdsgiverne haft let spil i undergravningen af de oprindelige efg-ideer og kunnet udnytte den interne uenighed til egen fordel".

Dette eksempel synes repræsentativt for de processer, der bevirker, at reformer sjældent er mulige, og hvor de alligevel bliver mulige, hurtigt omdannes til det uigenkendelige – eller måske rettere ændres til det fra fortiden kendte. Eksemplet er også et led i forklaringen på den uddannelsespolitiske lammelse, som i en længere periode synes at have hersket i vort største reformparti, Socialdemokratiet. Dette parti har især på grund af uenigheden i fagbevægelsen vanskeligheder med at finde en politik på erhvervsuddannelsesområdet og tør næppe heller for alvor arbejde for gymnasiet integration i efg-uddannelserne. For mange af partiets vælgere er gymnasiet nemlig blevet et sent tilkæmpet forbrugsgode, som man ikke ønsker fjernet. Derfor må Socialdemokratiets ordfører i gymnasiespørgsmål udtale sig således: "Vi mener ikke, at der skal gå færre elever i gymnasiet end nu. Men bemærk, at vi heller ikke mener, at frekvensen bør være højere. Vi mener altså, at det er passende, at 1/3 af de unge vælger gymna-

siet" (Gymnasieskolen, 1985).

Mere tydeligt kan egentlig konservatisme ikke formuleres. De politiske aktører på venstrefløjnen lader heller ikke til at være forhåbende på radikale ændringer af ungdomsuddannelserne. Dette kan hænge sammen med, at en pæn del af disse partiers vælgere er ansat i lige netop denne sektor. Det nye træk i kampen om ungdomsuddannelserne er da også, at uddannelsessektorens eget personale, i kraft af sit gennem mange år stærkt voksende antal, er blevet en magtfuld aktør i denne kamp. Enhver – ikke personaleudvidende – ændring af struktur og fagindhold er en ændring af lærernes arbejdsforhold og kan derfor ikke vente varm støtte fra dem og deres organisationer i en tid, hvor budgetterne ikke stiger, og kompensationer for omstilling ikke gives.

Den udfarende kraft, når det drejer sig om politiske aktører, er derfor lidet overraskende de borgerlige partier. De udspil, som de har lanceret, understreger, at slagsmålet om kvalificeringsprocessen ikke alene er en kamp om de økonomiske relationer i produktionslivet, men så sandelig også en strid om de holdningsmæssige kvalifikationer. Erhvervslivet har altid ønsket, at kvalificeringen i ungdomsårene sker i adskilte skoleformer med deraf følgende muligheder for skabelsen af forskellige identiteter. Man har end ikke ønsket såkaldt erhvervsbetonet undervisning i gymnasiet. "Det er tværtimod af overordentlig stor betydning, at gymnasieuddannelsen og dermed beslægtede uddannelser bevares som almene uddannelser, hvor der stilles meget høje krav til kvaliteten af uddannelsen og til niveauet for den afsluttende eksamen" (Industrirådet 1976).

Det altoverskyggende problem for de borgerlige aktører på det politiske plan synes da heller ikke at være ungdomsuddannelsernes struktur og den teknologiske fejkvalificering, som disse uddannelseres samlede kvalifikationsprofil tegner til at blive, men derimod de holdninger, som indlæres de potentielle rekrutter til de øvre lag i produktionsprocessen. Den af undervisningsminister Bertel Haarder nedsatte arbejdsgruppe om gymnasiets fremtid udtrykker således bekymring for vor samtids "værdifornægtende kultursituation", og understreger, at "undervisningen må lægge vægt på centrale forestillinger i vor vestlige demokratiske tradition og hvad man har kaldt kristne-humanistiske grundforestillinger" og lægger i øvrigt op til skabelsen af "en modvægt til den holdningsløse pluralisme" (Arbejdsgruppen om gymnasiets fremtid, 1984).

Opbrud med ukendt retning

De fleste synes i disse år enige om, at det samlede ungdomsuddannelsessystems nuværende bidrag til arbejdsmarkedet er en fejkvalificering. Denne erkendelse skulle umiddelbart være en tilstrækkelig katalysator for igangsættelse af en grundlæggende omstrukturering af dette led i uddannelsessystemet. Når strukturreformer alligevel ikke kan forventes at se dagens lys i en overskuelig fremtid, hænger det sammen med to forhold, dels det ovenfor skildrede styresystem, der effektivt modsvarer interessemodsatningerne i samfundet som helhed, dels en grundlæggende uenighed om, hvorfor fejkvalificering er et problem.

Aktørerne på mikroplanet og på det centrale formidlingsniveau – policy-planet – har fået endnu mere at slås for. Udviklingen er gået mod en gennemorganisering af arbejdsmarkedet på alle niveauer og mod bestemte uddannelser som adgangsbetin-

se til bestemte positioner i beskæftigelsesstrukturen. Hermed er indslusningsvejen til arbejdsmarkedet blevet, hvad man har kaldt certificeret – belagt med eksamensbeviser. Interesseorganisationernes kamp om kontrollen over produktionen af disse beviser sammen med lærerorganisationernes kamp for beskæftigelsen i uddannelsessektoren i den nuværende mængde, i de nuværende fag og med den nuværende opdeling i lærerkategorier synes kun at pege i retning af stigende sektortænkning på policyplanet og mikrobeflutningsplanet med strukturmæssig stivhed som resultat.

Samtidig er fejlkvalificering kun igangsætter af tanker om i strukturreformer i den grad den opleves som et beskæftigelsesproblem. Med andre ord, hvis man ønsker at skabe en samlet kvalifikationsprofil, der giver størst mulig beskæftigelse. Når beskæftigelseshensynet nedtones, hvad der synes at være den herskende tendens, til fordel for det økonomiske vækstsynspunkt, er der intet behov for det besværlige og uoverskuelige opgør med de traditionelle skoleformer. Det eneste nødvendige er en afskaffelse af de kvalifikationsmæssige flaskehalse, som kan blive hindringer for yderligere økonomisk vækst. Dette gøres lettest ved at introducere nye uddannelser med et moderne teknologisk design uden egentlig sammenhæng med det eksisterende system, men med så fordelagtige tilbud, at disse uddannelser kan blive tilløbsstykker. I dette lys kan man se A. P. Møller-koncernens og Dansk Metalarbejderforbunds bestræbelser for at etablere nye tekniske forsøgsuddannelser.

Selv med en fastlåst struktur vil ungdomsuddannelserne være i opbrud i resten af dette århundrede. Som det ovennævnte eksempel peger på, vil det store erhvervsliv etablere de systemer, som det finder nødvendigt. Ungdommen selv vil imidlertid også reagere. Som den hidtil har gjort ved at benytte det forældede system på kryds og tværs af systemets egentlige hensigt, hvad der med de antalsmæssigt faldende ungdomsårgange formodentlig vil medføre en konkurrence mellem de forskellige uddannelseslinier ved hjælp af informationskampagner, der ikke på forhånd kan formodes at have ungdommens beskæftigelsesmuligheder som udgangspunkt. Derfor vil de politiske beslutningstagere, der ikke kan bryde igennem på ungdomsuddannelsesniveauet, blive tvunget til opfindsomhed i etableringen af nye efteruddannelses- og omskolingstilbud.

Et godt bud på fremtiden vil derfor være, at den samlede kvalifikationsprofil er i opbrud, men med ukendt retning.

Noter

1. Dette afsnit bygger på Hansen m.fl. (1983).
2. Jeg har tidligere (Hansen, 1978) givet nogle bud på forklaringer af den pludselige og voldsomme stigning i begyndelsen af 1960'erne i overgangsfrekvensen fra det gymnasieforberedende til det gymnasiale trin. En forklaring er, at der er tale om en slags chokeffekt i form af en forstyrrelse af lærernes tilvante vurderingskriterier på grund af den nye skolestruktur, der blev indført med folkeskoleloven af 1958. En anden – ikke nødvendigvis alternativ – forklaring er, at det efterhånden blev en anderledes sammensat lærerforsamling, der foretog vurderingen af eleverne på det gymnasieforberedende trin i og med, at gymnasielærere kom til at udgøre en faldende andel af lærerkræfterne på det gymnasieforberedende trin.

Litteratur

Administrationsdepartementet (1980). *De fortsatte skoleuddannelser*, København.

se til bestemte positioner i beskæftigelsesstrukturen. Hermed er indslusningsvejen til arbejdsmarkedet blevet, hvad man har kaldt certificeret – belagt med eksamensbeviser. Interesseorganisationernes kamp om kontrollen over produktionen af disse beviser sammen med lærerorganisationernes kamp for beskæftigelsen i uddannelsessektoren i den nuværende mængde, i de nuværende fag og med den nuværende opdeling i lærerkategorier synes kun at pege i retning af stigende sektortænkning på policyplanet og mikrobeflutningsplanet med strukturmæssig stivhed som resultat.

Samtidig er fejlkvalificering kun igangsætter af tanker om i strukturreformer i den grad den opleves som et beskæftigelsesproblem. Med andre ord, hvis man ønsker at skabe en samlet kvalifikationsprofil, der giver størst mulig beskæftigelse. Når beskæftigelseshensynet nedtones, hvad der synes at være den herskende tendens, til fordel for det økonomiske vækstsynspunkt, er der intet behov for det besværlige og uoverskuelige opgør med de traditionelle skoleformer. Det eneste nødvendige er en afskaffelse af de kvalifikationsmæssige flaskehalse, som kan blive hindringer for yderligere økonomisk vækst. Dette gøres lettest ved at introducere nye uddannelser med et moderne teknologisk design uden egentlig sammenhæng med det eksisterende system, men med så fordelagtige tilbud, at disse uddannelser kan blive tilløbsstykker. I dette lys kan man se A. P. Møller-koncernens og Dansk Metalarbejderforbunds bestræbelser for at etablere nye tekniske forsøgsuddannelser.

Selv med en fastlåst struktur vil ungdomsuddannelserne være i opbrud i resten af dette århundrede. Som det ovennævnte eksempel peger på, vil det store erhvervsliv etablere de systemer, som det finder nødvendigt. Ungdommen selv vil imidlertid også reagere. Som den hidtil har gjort ved at benytte det forældede system på kryds og tværs af systemets egentlige hensigt, hvad der med de antalsmæssigt faldende ungdomsårgange formodentlig vil medføre en konkurrence mellem de forskellige uddannelseslinier ved hjælp af informationskampagner, der ikke på forhånd kan formodes at have ungdommens beskæftigelsesmuligheder som udgangspunkt. Derfor vil de politiske beslutningstagere, der ikke kan bryde igennem på ungdomsuddannelsesniveauet, blive tvunget til opfindsomhed i etableringen af nye efteruddannelses- og omskolingstilbud.

Et godt bud på fremtiden vil derfor være, at den samlede kvalifikationsprofil er i opbrud, men med ukendt retning.

Noter

1. Dette afsnit bygger på Hansen m.fl. (1983).
2. Jeg har tidligere (Hansen, 1978) givet nogle bud på forklaringer af den pludselige og voldsomme stigning i begyndelsen af 1960'erne i overgangsfrekvensen fra det gymnasieforberedende til det gymnasiale trin. En forklaring er, at der er tale om en slags chokeffekt i form af en forstyrrelse af lærernes tilvante vurderingskriterier på grund af den nye skolestruktur, der blev indført med folkeskoleloven af 1958. En anden – ikke nødvendigvis alternativ – forklaring er, at det efterhånden blev en anderledes sammensat lærerforsamling, der foretog vurderingen af eleverne på det gymnasieforberedende trin i og med, at gymnasielærere kom til at udgøre en faldende andel af lærerkræfterne på det gymnasieforberedende trin.

Litteratur

Administrationsdepartementet (1980). *De fortsatte skoleuddannelser*, København.

- Arbejdsgruppen om gymnasiets fremtid (1984). *Rapport fra arbejdsgruppen om gymnasiets fremtid*, 21. sept.
- Betænkning nr. 143 (1956). *Betænkning vedrørende de store fødselsårge med særligt henblik på uddannelsesproblemet*, Arbejdsmarkedskommissionen, København.
- Betænkning nr. 275 (1961). *De studerendes økonomiske vilkår*, Betænkning I, København.
- Christensen, Erik (1985). *Konflikter mellem faglærte og ufaglærte arbejdere*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Christensen, Jens Peter (1983). "Uddannelserne – målsætningerne og virkeligheden", *Politica*, 15. årgang, nr. 4.
- Poul Erik Korneliussen (1985). "En ordentlig gymnasireform kan ikke nås i 1987". Interview ved Estrid Balslev, *Gymnasieskolen*, 68. årgang nr. 14.
- Hansen, Erik Jørgen (1968). *De 14-20-åriges uddannelsessituation 1965. I. Social og geografisk rekruttering*, Socialforskningsinstituttets publikation 31, København.
- Hansen, Erik Jørgen (1978). "Some Aspects of the Total Qualification Process in Denmark since 1960". *Acta Sociologica*. Supplement.
- Hansen, Erik Jørgen (1982). *Hvem bryder den sociale arv?* Socialforskningsinstituttets publikation 112, København.
- Hansen, Erik Jørgen, Inge Mærkedahl og Michael Schwedler (1983). *Uddannelsessystemet og fremtidens beskæftigelsesstruktur*, Socialforskningsinstituttets publikation 121, København.
- Industrirådet (1976). *Industrien og uddannelsen i samfundet*, København.
- Statistiske efterretninger (1985). Uddannelse og kultur, 1985:4.